

Magdalena Materniak

OCHRONA PRZED DYSKRYMINACJĄ RELIGIJNĄ W ART. 194 KODEKSU KARNEGO Z 1997 ROKU

1. Wstęp

Kodeks karny¹ w rozdziale XXIV zawiera przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania. Katalog tych przestępstw otwiera art. 194, który stanowi: „kto ogranicza człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową bądź bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Zakaz dyskryminacji odnosi się do wymogu równego traktowania wszystkich ludzi bez względu na ich przekonania religijne lub światopogląd. Zakaz dyskryminacji obejmuje wszystkie dziedziny życia. Powyższy zakaz stosowania dyskryminacji religijnej wynika z ustaw krajowych oraz aktów międzynarodowych².

Podjęte w artykule rozważania mają na celu analizę regulacji prawnej dotyczącej ochrony karnej przed ograniczeniem, uszczupleniem, lub najdalej idącym pozbawieniem człowieka jego praw z powodu wyznawanej religii, bądź bezwyznaniowości. W literaturze prawniczej omawiane przestępstwo nazywa się przestępstwem dyskryminacji wyznaniowej dyskryminacji religijnej, lub przestępstwem dyskryminacyjnym³.

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku *Kodeks karny*, Dz. U. nr 88, poz. 553 z późn. zm., dalej: k.k.

² Zob. P. Stanisławski, *Zakaz dyskryminacji ze względu na religię lub światopogląd*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 90-91.

³ Pojawiają się również głosy, że stosowane nazewnictwo nie jest trafne, gdyż przestępstwo sankcjonuje zachowania polegające na pozbawieniu praw człowieka. Nie obejmuje nato-

2. Konstytucyjny zakaz stosowania dyskryminacji religijnej

Zasadę równości wyraża art. 32 Konstytucji⁴. Zgodnie z tym przepisem wszyscy są równi wobec prawa i mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Konstytucyjna zasada równości odnosi się do wszystkich ludzi. Adresatami tej zasady są „władze publiczne” tj. ustawodawca, organy wykonawcze (łącznie z organami samorządu terytorialnego) i sądy⁵.

Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego wskazuje, że zasada równości ma szczególną rangę w całokształcie zasad i praw obywatelskich. Można ją traktować jako zasadę fundamentalną. Zasada ta ma charakter ogólny, odnosi się do wszystkich wolności, praw i obowiązków obywateli. Tej fundamentalnej zasadzie musi odpowiadać całe ustawodawstwo i system prawny realizujący w praktyce ustalone w konstytucji podstawowe prawa i obowiązki ludzi⁶. Równości nie należy rozumieć zgodnie z postulatami prymitywnego egalitaryzmu, który utożsamia równość z identycznością. Prymitywny egalitaryzm zakłada identyczne traktowanie wszystkich podmiotów należących do danego zbioru, pomimo istniejących między nimi różnic⁷.

Zgodnie z powyższym z zasady równości wynika obowiązek równego traktowania wszystkich ludzi. Jednakże równość nie ma charakteru bezwzględnego. Nakaz równego traktowania dotyczy podmiotów należących do tej samej klasy, kategorii ze względu na daną istotną cechę. Różnicowanie podmiotów jest zgodne z zasadą równości, jeśli ma uzasadnienie. Zasadność różnicowania bada się według kryterium racjonalności, proporcjonalności i sprawiedliwości. Wszelkie odstępstwa od zasady równego traktowania powinny mieć oparcie w przekonujących argumentach. Argu-

miast uprzywilejowania z powyższych powodów; zob. R. Stefański, *Prawo karne materialne część szczególna*, Warszawa 2009, s. 242; M. Makarska, *Przedmiot przestępstwa dyskryminacji ze względu na przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość w Kodeksie karnym z 1997 roku*, w: *Ecclesia et status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej prof. J. Krukowskiego*, red. A. Dębiński, K. Orzeszyna, M. Sitarz, Lublin 2004, s. 731.

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, Dz. U. nr 78, poz. 483 z późn. zm.; dalej Konstytucja

⁵ B. Banaszak, *Zasada równości w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, w: *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, red. L. Garlicki, A. Szmyt, Warszawa 2003, s. 23-24.

⁶ Orzeczenie TK z 3 marca 1987 roku, P 2/87, OTK 1987, nr 1, poz. 2; zob. J. Oniszczyk, *Równość-najpierwsza z zasad i orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2004, s. 23-24.

⁷ J. Krukowski, *Konstytucyjny model stosunków między państwem a Kościołem w III RP*, w: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 88-89.

menty te muszą mieć charakter relewantny, a więc pozostawać w bezpośrednim związku z celem i zasadniczą treścią przepisów, w których zawarta jest kontrolowana norma oraz służyć realizacji tego celu i treści. Muszą mieć także charakter proporcjonalny, to znaczy, że waga interesu, któremu ma służyć różnicowanie sytuacji adresatów normy musi pozostawać w odpowiedniej proporcji do wagi interesów. Argumenty te pozostają w jakimś związku z innymi wartościami, zasadami czy normami konstytucyjnymi, uzasadniającymi odmienne traktowanie podmiotów podobnych⁸.

Pomiędzy zasadą równości i zakazem dyskryminacji zachodzi ścisły związek. Zakaz dyskryminacji traktowany jest jako negatywna strona równości⁹. Konstytucja zrezygnowała z wyliczenia przyczyn niedopuszczalnej dyskryminacji. Art. 32 ust. 2 głosi: „Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny”.

Dyskryminacja religijna ma miejsce gdy dochodzi do różnicowania podmiotów w danej sytuacji ze względu na ich przekonanie religijne bądź bezwyznaniowość. Kryterium dyskryminacji religijnej stanowi stosunek do religii. W celu stwierdzenia, czy różnicowanie podmiotów nastąpiło, należy stwierdzić, czy dane prawo przysługujące podmiotowi zostało ograniczone oraz czy istnieją inne podmioty, którym to prawo przysługuje. W przypadku wystąpienia różnic między podmiotami różnicowanie ich sytuacji jest prawnie dopuszczalne. Może zachodzić sytuacja, w której danej osobie prawo nie przysługuje¹⁰.

Przekonania religijne stanowią jedno z cenniejszych dóbr człowieka. Mają one niewątpliwie wpływ na system wartości przyjęty przez człowieka. Stanowią fundament ludzkiego działania, stąd wynika obowiązek ich ochrony. Obowiązek dotyczy zarówno przekonanych osób wierzących jak i niewierzących¹¹.

Zakaz dyskryminacji religijnej oznacza, że nie wolno różnicować człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość. Wszelkie takie działania naruszają wolność religijną człowieka w zakresie uzewnętrzniania przez niego własnych przekonań. Prawo karne zwalcza takie zachowania w art. 194¹². Za-

⁸ Wyrok TK z dnia 12 września 2000, K 1/00, OTK 2000, nr 6, poz. 185; Orzeczenie TK z dnia 3 września 1996 roku, K 10/96, OTK 1996, nr 4, poz. 33; zob. B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2004, s. 481-482.

⁹ B. Gronowska, *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, w: *Prawo konstytucyjne*, red. Z. Witkowski, Toruń 2002, s. 114.

¹⁰ N. Kłaczyńska, *Dyskryminacja religijna a prawnokarna ochrona wolności sumienia i wyznania*, Wrocław 2005, s. 103-105.

¹¹ Tamże, s. 241.

¹² M. Makarska, *Przedmiot przestępstwa dyskryminacji*, s. 730.

chowania, które ograniczają prawa człowieka polegają na prześladowaniu, szykanowaniu, naruszeniu zasady równości ludzi z powodów wyznawania religii lub bezwyznaniowości¹³.

3. Znamiona przestępstwa dyskryminacji religijnej

Celem zapoznania się z przestępstwem dyskryminacji religijnej należy przeanalizować jego znamiona. Znamiona dotyczą różnych elementów struktury przestępstwa, między innymi: podmiotu przestępstwa, strony podmiotowej, przedmiotu ochrony i strony przedmiotowej. W przypadku niezaisnienia któregoś ze znamion nie można przyjąć dokonania przestępstwa¹⁴.

Przestępstwo z art. 194 stanowi przestępstwo powszechne. Sprawcą może być każdy człowiek, który osiągnął wiek określony w ustawie i jest poczytalny. Podmiot przestępstwa z art. 194 k. k. określony jest za pomocą zaimka „kto”. Użyty zaimek wskazuje, że nie występuje tu indywidualizacja podmiotu. Odpowiedzialność karną poniesie sprawca niezależnie od przynależności do określonego stanu, stosunku do religii, związku z osobą pokrzywdzoną¹⁵.

Zgodnie z dominującym w literaturze poglądem przestępstwo z art. 194 można popełnić jedynie umyślnie w zamiarze bezpośrednim¹⁶. Sprawca musi mieć świadomość tego, że jego zachowanie stanowi dyskryminację. Wskazuje się subiektywną przypisywalność dyskryminacji. Podmiot dyskryminujący musi mieć świadomość tego, że jego działanie ogranicza człowieka w przysługujących mu prawach. Sprawca kieruje się motywem. Podmiot przestępstwa zachowuje się w dany sposób z powodu przekonań religijnych podmiotu dyskryminowanego czyli ofiary. Nie może mieć miejsca sytuacja w której to podmiot godzi się na to, że jego motywem są przekonania religijne drugiej osoby¹⁷. Aby można było przypisać komuś popełnienie tego przestępstwa należy udowodnić motyw, czyli wykazać, że podmiot przestępstwa chciał ograniczyć w prawach pokrzywdzonego z uwagi

¹³ R. Stefański, *Prawo karne materialne*, s.243.

¹⁴ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2003, s. 48.

¹⁵ M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005, s. 74.

¹⁶ Zob. J. Piórkowska-Flieger, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w: Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011, s. 436; M. Filar, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 930.

¹⁷ N. Kłaczyńska, *Dyskryminacja religijna*, s. 188-190.

na jego przynależność wyznaniową czy też bezwyznaniowość. W praktyce pojawiają się problemy przy dowodzeniu takiego zamiaru. Sprawca ukrywa niejednokrotnie motyw, którym się kieruje¹⁸.

Motyw wyrażają słowa: „ze względu na przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość”. Przynależność wyznaniowa oznacza przynależność osoby do określonej wspólnoty religijnej: kościoła lub innego związku wyznaniowego. Zgodnie z ustawą o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 roku sformułowania „kościół i inne związki wyznaniowe” stosuje się na określenie „wspólnot religijnych, zakładanych w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej, które posiadają własny ustrój, doktrynę i obrzędy kultowe” (art. 2 pkt 1)¹⁹. Bezwyznaniowość należy rozumieć jako brak przynależności do wspólnoty religijnej w aspekcie formalnym oraz jako światopogląd ateistyczny z punktu widzenia przekonań²⁰.

Przedmiotem ochrony prawnej omawianego przestępstwa jest wolność sumienia i religii. Źródłem owej wolności jest godność osoby ludzkiej. Istotą wolności upatruje się w swobodzie posiadania określonych poglądów i wierzeń o charakterze religijnym, oraz posiadania światopoglądu areligijnego²¹.

W art. 194 k. k. zachowanie sprawcy opisane jest za pomocą znamienia czasownikowego „ogranicza”. Ograniczenie odnosi się wszelkiego rodzaju praw zagwarantowanych przez Konstytucję, akty prawa międzynarodowego, ustawy i inne akty prawne, a także przez prawo zwyczajowe, prawa polityczne, socjalne, gospodarcze²². Zapowiedź ograniczenia osoby w przysługujących jej prawach w przyszłości w formie abstrakcyjnej nie wyczerpuje znamion omawianego przestępstwa. Ograniczenie nie występuje w przypadku odmowy przyjęcia do danej organizacji osoby, jeśli nie spełnia ona stawianych wymogów przez statut. Przykładowo, nie jest przestępstwem odmowa przyjęcia osoby deklarującej bezwyznaniowość do stowarzyszenia o charakterze religijnym²³.

¹⁸ M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności*, s. 77,79.

¹⁹ Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. 2005, nr 231, poz. 1965 z późn. zm.

²⁰ J. Wojciechowska, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*, w: *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117-221. Tom I*, red. A. Wąsek, Warszawa 2006, s. 773.

²¹ W. Wróbel, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*, w: *Kodeks Karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II. Komentarz do artykułów 117-277 k. k.*, red. A. Zoll, Zakamycze 2006, s. 571.

²² R. Stefański, *Prawo karne materialne część szczególna*, Warszawa 2009, s. 243.

²³ M. Filar, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniak, Warszawa 2004, s. 588.

Przestępstwo dyskryminacji religijnej może przybierać zarówno formę działania i zaniechania, których skutkiem jest ograniczenie pokrzywdzonego w możliwości korzystania z przysługujących mu praw. Użyty zwrot „ogranicza” wskazuje na możliwość popełnienia tego przestępstwa w obydwu formach. Obciążający sprawcę obowiązek działania może wynikać przykładowo z faktu zajmowania określonego stanowiska, pełnienia funkcji, czy umowy²⁴.

Zgodnie z art. 194 karze podlega ten kto ogranicza człowieka w jego prawach, jednakże nie oznacza to, że naruszenie praw należy tylko ograniczyć do pojedynczej osoby. Nie można tu stosować wykładni zawężającej, gdyż prowadzi to do powstania luki w prawie. Bezkarna pozostaje w takim przypadku dyskryminacja zbiorowości. Poszerzenie zastosowania tego przepisu do zbiorowości jest wynikiem dokonania dopuszczalnej interpretacji. Nie narusza to, także zakazu analogii, gdyż przepis ten nie zawiera wyraźnie sformułowania odnoszącego się do jednostki. Zarówno Konstytucja jak i akty prawa międzynarodowego stanowią, że zakaz dyskryminacji religijnej dotyczy również zbiorowości. Pojawiają się jednak propozycje sformułowania przepisu 194 następująco: „Kto ogranicza osobę lub grupę osób w przysługujących im prawach ze względu na ich przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość podlega karze...”²⁵.

Przestępstwo z art. 194 jest przestępstwem skutkowym (materialnym). Skutkiem jest ograniczenie lub pozbawienie przysługujących człowiekowi praw ze względu na jego przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość. Odmienne zdanie należy do J. Śliwowskiego, który twierdzi inaczej. W doktrynie liczniej reprezentowane jest stanowisko o skutkowości przestępstwa ograniczenia człowieka w prawach. Zdaniem M. Makarskiej opinia J. Śliwowskiego nie jest trafna, gdyż ograniczenie w prawach powoduje negatywne konsekwencje dla osoby dyskryminowanej. W przeciwnym wypadku nie ma miejsca ograniczenie, lecz usiłowanie²⁶.

Na koniec powyższych rozważań należy zwrócić uwagę na potrzebę istnienia przepisu obejmującego dyskryminację religijną. A. Wąsek wskazuje, że przepisu dotyczącego dyskryminacji religijnej nie znał Kodeks karny z 1932 r. oraz ustawodawstwo karne państw Europy Zachodniej. Jego zdaniem kryminalizacja dyskryminacji z punktu widzenia zasady *ultima ratio* jest zbędna. Prawo karne akcentuje wagę pewnych wartości, nie może i nie

²⁴ M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności*, s. 86.

²⁵ Zob. N. Kłaczyńska, *Dyskryminacja religijna*, s. 203.

²⁶ M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności*, s. 89.

jest w stanie iść tak daleko by zapewnić wszechstronną i szczelną ochronę tych wartości. Powinno się ono ograniczyć tylko do kryminalizacji zachowań szczególnie szkodliwych społecznie²⁷. Wskazuje również przepis, który chroni przed zmuszeniem innej osoby do określonego działania przez użycie przemocy i groźby, a które może prowadzić do ograniczenia praw człowieka (art. 191 k.k.). Funkcjonariusz publiczny może doprowadzić do ograniczenia człowieka w jego prawach poprzez przekroczenie uprawnień lub niedopełnienie obowiązków (art. 231 k.k.). A. Wąsek stawia w związku z tym pytanie: „Czy zakres kryminalizacji nie jest wystarczający?”²⁸

Według M. Makarskiej pomimo ograniczeń zastosowania prawa karnego w tym względzie ochrona przed dyskryminacją religijną jest potrzebna. Autorka podkreśla, iż znamiona przestępstwa zawartego w art. 194 k.k. wymagają doprecyzowania w zakresie strony przedmiotowej, poprzez wskazanie na szkodliwe zachowanie ze względu na okoliczności i sposób jego popełnienia²⁹. Należy wskazać, że odnośnie innych przestępstw prawo karne stanowi instrument w ich zwalczaniu, nie zawsze gwarantując wszechstronną ochronę. Nie można jednoznacznie stwierdzić, że prawo karne nie jest w stanie wyeliminować przejawów dyskryminacji religijnej. Nie można się zgodzić również z tym, że dyskryminację religijną cechuje niska szkodliwość społeczna. Każdy przypadek należy rozpatrywać oddzielnie, gdyż dyskryminacja może przybierać okrutne formy. Należy zaznaczyć, że czyny stanowiące drobne przejawy codziennej dyskryminacji nie mają charakteru przestępczego (np. wygłaszanie kąśliwych uwag przez sąsiada-katolika pod adresem sąsiadki-ateistki). Oczywiście bierze się pod uwagę fakt, czy takie zachowanie jest jednorazowe³⁰.

4. Podsumowanie

W uwagach końcowych należy wskazać, iż przestępstwo z art. 194 k.k. chroni jedną z podstawowych wolności. Umożliwia realizację wolności sumienia i religii poprzez wyznawanie religii i posiadanie przekonań religij-

²⁷ A. Wąsek, *Przestępstwa przeciwko przekonaniom religijnym de lege lata i de lege ferenda*, PiP 1997, nr 7, s. 30.

²⁸ A. Wąsek, *Ochrona uczuć religijnych w prawie karnym*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisławski, Lublin 2003, s. 210-211.

²⁹ M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności*, s. 94.

³⁰ N. Kłaczyńska, *Dyskryminacja religijna*, s. 61.

nych, dzięki którym człowiek może wyrażać siebie w życiu publicznym. Religia i przekonania są ważne w życiu każdego człowieka. Stanowią one coś intymnego, osobistego, kształtują osobowość oraz pozwalają na zaspokojenie istotnych potrzeb człowieka.

W artykule zasygnalizowano trudności występujące przy dowodzeniu zamiaru sprawcy przestępstwa oraz stosowaniu go w praktyce ze względu na jego szeroki zakres przedmiotowy. Czyn ten można popełnić jedynie umyślnie i w zamiarze bezpośrednim. Działaniu towarzyszy szczególny motyw. Sprawca zachowuje się w dany sposób ze względu na swoją przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość. Od strony przedmiotowej opis czynności wykonawczej „ogranicza” nie jest bliżej sprecyzowany. Skutkiem działania lub zaniechania musi być ograniczenie lub pozbawienie prawa przysługującego pokrzywdzonemu.

Orzecznictwo w tym względzie nie jest bogate, nie każde zachowanie dyskryminujące wypełnia znamiona analizowanego przestępstwa. Jednakże ze względu na występujące współcześnie zachowania mające na celu ograniczenie praw człowieka z powodów religijnych istnieje potrzeba ochrony przekonań religijnych ludzi. Każde zachowanie dyskryminacyjne z powodów religii lub bezwyznaniowości należy rozpatrywać indywidualnie.

Artykuł 194 k.k. stoi na straży zasady równości wszystkich ludzi oraz chroni przed dyskryminacją osób ze względu na ich stosunek do religii, oraz ich bezwyznaniowość.

SUMMARY

The protection from religious discrimination according to 194 article of Penal Code passed in 1997

This article presents analysis of crime from article 194 Penal Code which is crime of religious discrimination. The matter of this crime consists in restriction of rights entitled to man considering his religion or not. Crime in the individual dimension protects freedom in the means of religious confessions and beliefs, along with freedom of manifesting it.

The article 194 protects constitutional rule of equality and objects to discrimination considering outlook and religious beliefs. Placing this crime in the penal code shows drawbacks of mixing laws taking to consideration religious differences, what is more, it calls for the protection from discriminatory behavior.